

Получена: 20.03.2019 г.

Приета: 29.07.2019 г.

МЕГАЛИТНИ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА СТРАНДЖА

М. Лозанова¹, Й. Кандулкова²

Ключови думи: културно наследство, мегалити, долмени, Странджа, актуално състояние, документиране, опазване

РЕЗЮМЕ

Мегалитните културни ценности в България и в частност долмените в Странджа планина са една непозната и непроучена част от археологическото наследство на страната ни. За съжаление тези обекти остават извън фокуса на общественото внимание и това е предпоставка за тяхното унищожаване.

Тази статия има за цел да повиши проучеността, информационната достъпност и научното наблюдение върху мегалитните културни ценности, като първично условие за извеждане на адекватни мерки за тяхното опазване. За целта тя разглежда мегалитните обекти на територията на Странджа, като анализира тяхното актуално състояние, информационна и физическа достъпност, проведените дейности във връзка с опазването на анализираните културни ценности. По време на терените проучвания, реализирани в рамките на това изследване, е проверена приложимостта на тримерните облаци от точки (3D point clouds) за документиране на този тип културни ценности.

Разработката се фокусира на територията на българския участък от Странджа планина, като територия с изъвена висока концентрация на мегалитни обекти, илюстрираща специфичното им ситуиране както в извънселищни територии, така и в територии, защитени по законодателството за опазване на природната среда.

¹ Милена Лозанова, арх., докторант, кат. „История и теория на архитектурата”, УАСГ, бул. „Хр. Смирненски“ № 1, 1046 София, e-mail: milena.v.lozanova@gmail.com

² Йорданка Кандулкова, доц. д-р арх., кат. „История и теория на архитектурата”, УАСГ, бул. „Хр. Смирненски“ № 1, 1046 София, e-mail: yor kand@abv.bg

1. Въведение

Съдбата на културното наследство е една от най-обсъжданите теми през последните няколко години както в професионалните среди, така и сред широката общественост. Широкият институционален и обществен дебат на проблемите на културното наследство и на мерките за неговото опазване са стъпки в посока подобряване на съдбата на културните ценности като цяло. За съжаление все още извън фокуса на общественото внимание остават някои изключително ценни културни следи по нашите земи – тези от мегалитната култура. За целите на това изследване под следи от мегалитната култура ще разбираме онези структури и градежи, изградени в периода от неолита до ранножелязната епоха, които притежават типичните за този тип обекти черти – изградени са от големи каменни блокове, без да са зидани и притежават някакво ритуално или погребално предназначение.

Броят на обектите, свидетелстващи за наличие на мегалитна култура на територията на България далеч не е толкова малък. Въпреки това те все още не са заели полагащото им се място върху мегалитната карта на Европа. Единици са чуждестранните автори, които отбелязват наличието на мегалити на територията на нашата страна [1]. У нас, научните изследвания по темата са също недостатъчни, предвид измеренията и значимостта на това културно богатство.

Липсата на научен и обществен интерес към мегалитните културни ценности е предпоставка за загубата на този специфичен вид археологическо наследство.

2. Мегалитите в България

2.1. Научно изследване

Научното изследване на мегалитите в България започва още със зараждането на археологическата дейност у нас в края на XIX век.

Първите публикации, съдържащи данни за мегалитите в България, датират от края на XIX век и принадлежат на братя Шкорпил [2 – 4]. Първата международна публикация по темата също е от този период [5].

Само няколко години по-късно обстоятени теренни проучвания на долмените в Сакар прави Георги Бончев [6].

След период на спад на научния интерес към мегалитите в България той е възобновен през 70-те и 80-те година на XX век, когато са проведени две големи археологически експедиции, имащи за цел проучване на обекти основно в Югоизточна България. Резултатите от тях са публикувани в двата най-големи труда, засягащи мегалитната култура у нас [7 – 8].

Проучванията на този вид археологическо наследство отново прекъсват, като изключение прави територията на Странджа, за която се появяват публикации [9 – 11].

Интересът към мегалитите се възобновява отново в началото на XXI век, когато се провежда и първият на територията на България международен симпозиум по темата [12]. Последван е от редица публикации, както и от още няколко научни форума [13, 14].

В наши дни, сред авторите, занимаващи се активно с мегалитите по българските земи, трябва да отбележим имената Любомир Цонев [15 – 19], Валерия Фол [20 – 21], Даниела Агре [22, 23] и Георги Нехризов [24 – 26]. Последните двама са заети с проучването на този тип обекти у нас от началото на XXI век насетне, но за съжаление, до момента (март 2019), не са публикували цялостни материали по темата.

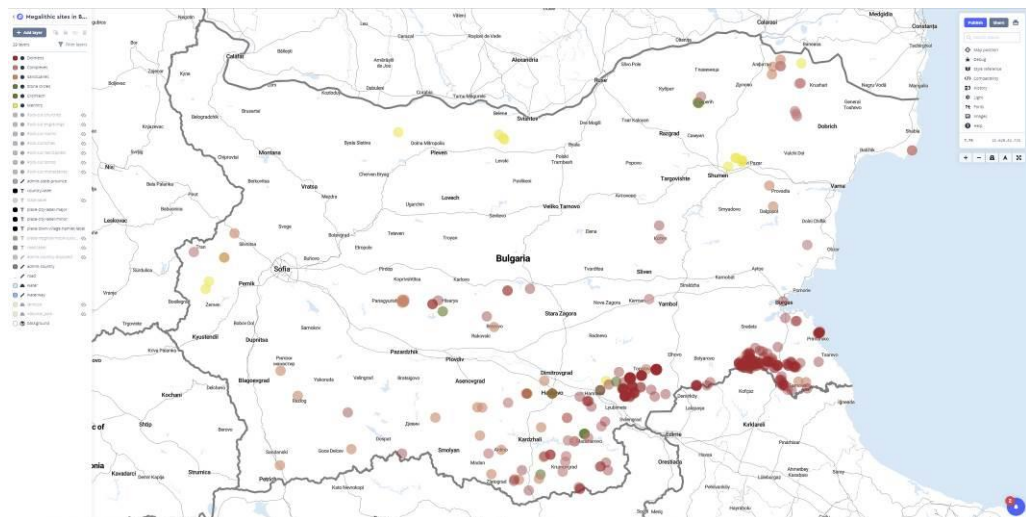
Освен от археолози, темата за мегалитите в България е разглеждана и от двама архитекти – Явор Банков [10, 27] и Лиля Захариева [28].

Мегалитите са сред обектите на изследване и в дисертационния труд на Николай Дерменджиев [29], посветен на приложимостта на методите на археоастрономията за целите на тяхното датиране и интерпретация.

В книгата „Мистичната Странджа: Бургаска област: енциклопедичен пътеводител на свещените места“ на Димитър Тонин [30] долмените в Странджа са разглеждани заедно с други „свещени места“ на територията на планината, като авторът се базира на предишни публикации по темата и рядко добавя съвременна информация относно обектите и тяхното актуално състояние.

Въпреки не малкия брой научни, и не само, публикации по темата, в България не съществува ясна и точна статистика за броя на мегалитните обекти. Липсва и структурирана информация за тяхното физическо състояние, достъпност, проведените археологически проучвания, както и за дейностите, извършени с цел тяхната консервация и социализация.

Арх. Милена Лозанова, след пространно и задълбочено издирване в разнообразни литературни източници, проведено в периода 2015 – 2018 г., обобщава и систематизира наличната информация за мегалитите на територията на цялата страна (фиг. 1), чийто брой възлиза общо на 315 обекта. За съжаление той е значително по-малък от този, описан в литературата от началото на ХХ век. По това време, само от един от видовете мегалити – долмените, над 500 обекта са локализирани от Георги Бончев [6] на територията на Сакар планина, докато днес броят им за цялата страна е едва 216. Това много ясно илюстрира тенденцията за загуба на този специфичен вид археологическо наследство и необходимостта от спешни мерки за подобряване на неговата проученост и последващо опазване.

Фиг. 1. Териториално разпределение на мегалитите в България

2.2. Типологично разнообразие

Мегалитните културни ценности се разделят най-общо на два основни типа – менхири и долмени, като всеки от тях има своите допълнителни разновидности. Групата на менхири се разделя на единични и групи от менхири, като последните могат да

образуват правилна и неправилна решетка. Специфични представители на мегалитите, състоящи се в своята същност от менхири, са каменните кръгове и кромлехите.

Групата на долмените също има разнородни проявления – еднокамерни и двукамерни долмени, със или без дромос, със или без могила. Срещат се и други по-специфични прояви на долмените като проходните гробници. У нас последните не са разпространени.

Основен представител на мегалитите в България е долменът. Разпространени са няколко типа – еднокамерни и двукамерни, с преддверие и без, както и комбинации от тях. Освен долмени, у нас се срещат още менхири – както единични така и в групи (съществуват две хипотези за датирането на тези групи, като според едната [15] те се причисляват към мегалитите, а според другата не [31]), кромлехи и каменни кръгове. Общият брой на представителите на последните три типа е относително малък, особено съотнесен към този на долмените. Поради тази причина можем да заключим, че мегалитното наследство на България може да бъде причислено към това в други части на Европа, с преобладаващо долменен състав – Франция, Ирландия и др.

Освен гореописаните типове, в литературата се срещат и обекти, определяни като „светилище“ и/или „комплекс“ и притежаващи частично мегалитен характер. Това са обекти, съдържащи повече от един тип мегалити или такива, които включват както мегалит, така и скално-изсечен обект или природен феномен. Пример за такъв тип обект е „Светилището Бегликташ“, което представлява комбинация от природен феномен, природен феномен с антропологична намеса и няколко долмена.

2.3. Териториално разпределение

С цел илюстриране на териториалното разпределение на мегалитните културни ценности в България, издирените в литературни източници обекти са нанесени върху картна основа (фиг. 1).

За създаването на картата е използвана информацията за местоположението на издирените мегалити в землището на някое от най-близките населени места. Картата е генерирана с помощта на онлайн ресурси.

Територията с най-висока концентрация на мегалитни културни ценности е Юго-източна България, като в нейните рамки могат да се обособят три зони, съответстващи на трите по-големи планини в разглеждания ареал – Източни Родопи, Сакар и Странджа. В последните две преобладават долмените, докато Източните Родопи се отличават с голямия брой комплексни обекти, разположени на тяхната територия.

Фокусът на научните изследвания, свързани с настоящата статия, е територията на Странджа. Изборът е продиктуван от следните мотиви:

- това е една от двете територии с най-висока концентрация на мегалитни обекти в рамките на България;
- тя илюстрира специфичното разполагане на мегалитните обекти в извънсе-лицни, най-често планински райони;
- голяма част от територията на планината е част от природен парк, което да-ва възможност да се изследва съвместното действие на ЗКН (Закон за кул-турното наследство) и ЗЗТ (Закон за защитените територии);
- територията на Странджа попада в границите на 2 държави – Република България и Република Турция, което дава възможност за сравнителен ана-лиз на различните национални практики за тяхното опазване.

3. Мегалитите в Странджа

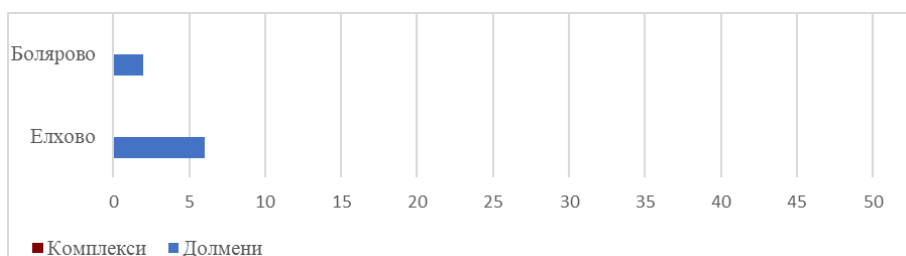
3.1. Научно изследване

От издирени в литературни източници 315 мегалитни обекта на територията на България, 125 са в Странджа. От тях 115 са долмени, останалите 10 са комплексни – обекти, съдържащи мегалит и природен феномен, или такива, представляващи природен феномен, но по една или друга причина определяни в литературата като мегалитни.

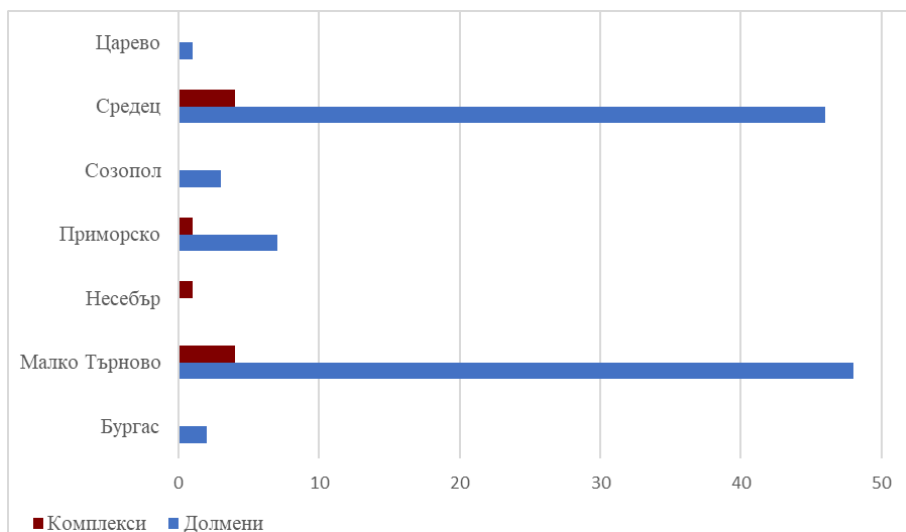
3.2. Териториално разпределение в рамките на Странджа

За обектите в Странджа е издирена допълнителна информация по отношение на тяхното местоположение – населеното място, в чието землище попадат, съответните общини и области, както и точното местоположение на обекта – неговите GPS координати (ако такива са налични в използваната литература).

Онези от тях, които са обект на допълнително теренно проучване във връзка с настоящия научен проект, попадат в рамките на 2 области – Бургас и Ямбол, и в рамките на общо 9 общини – фиг. 2 и фиг. 3.

Фиг. 2. Разпределение на мегалитите в област Ямбол по общини

Фиг. 3. Разпределение на мегалитите в област Бургас по общини

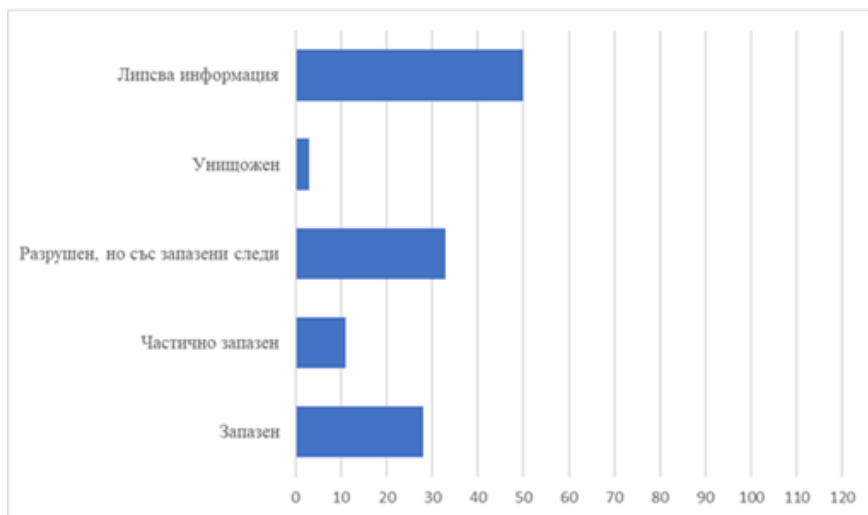
Следвайки административното деление на разглежданата територия, общините с най-висока концентрация на мегалитни обекти в нея са съответно Малко Търново, Средец и Приморско в рамките на област Бургас и Елхово в тези на област Ямбол. Броят на запазените долмени на територията на община Елхово е едва 6, докато същият в общините Малко Търново и Средец надвишава 45. Следователно по-голямата част от мегалитното наследство в Странджа е концентрирана в източната ѝ част, съвпадаща с територията на област Бургас.

Попадането на голям брой обекти в две съседни общини, макар и в рамките на една област, дава възможност да бъдат сравнени действията на съответните институции с цел проучване, опазване и популяризиране на мегалитните културни ценности в тяхната юрисдикция.

Общините Малко Търново, Средец, а и Елхово и Болярово, илюстрират специфичното местоположение на Странджа по отношение на държавните граници на Република България. Част от разглежданата територия попада в т. нар погранична зона, достъпът до която е ограничен.

3.3. Актуално състояние

Издирена е, в различни научни и туристически публикации, и информация за актуалното състояние на анализираните обекти, като резултатите са илюстрирани на фиг. 4.

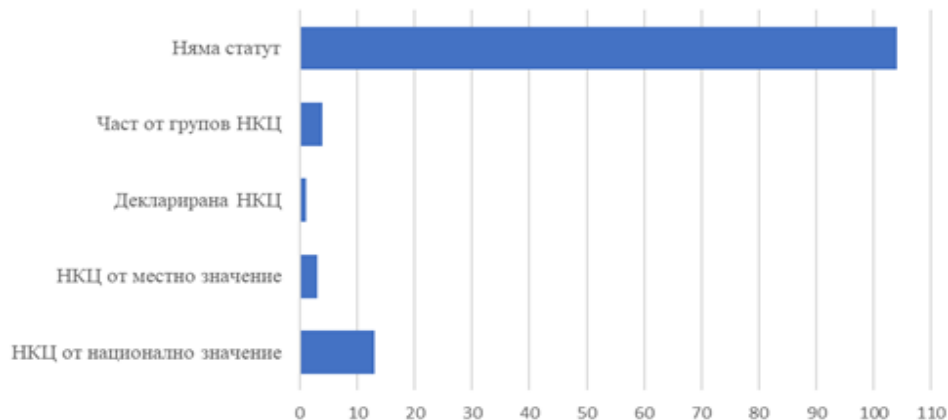
Фиг. 4. Актуално състояние на обектите в Странджа (по литературни източници [7 – 28], [30])

Следва да обърнем внимание обаче, че обективността на данните, илюстрирани във фиг. 4, не може да бъде безспорна, тъй като използваните литературни източници обхващат голям период от време (от 70-те години на XX век до днес) и много често информацията, публикувана в различни изследвания, се дублира, без да е посочен първоизточникът. Някои от по-скорошните публикации [30] директно цитират по-ранните такива, без да допълнят или опровергават информацията в тях след проверка на място. Други автори [15, 19] потвърждават наличието на публикувани по-рано обекти, без да анализират състоянието им.

В проучената литература не е публикувана информация за унищожаването или разрушаването на обекти след 70-те години на XX век, както и за настъпили допълнителни разрушения при някои от обектите, вследствие на влиянието на атмосферните условия или на човешка намеса. Не е съобщена информация за иманярски набези.

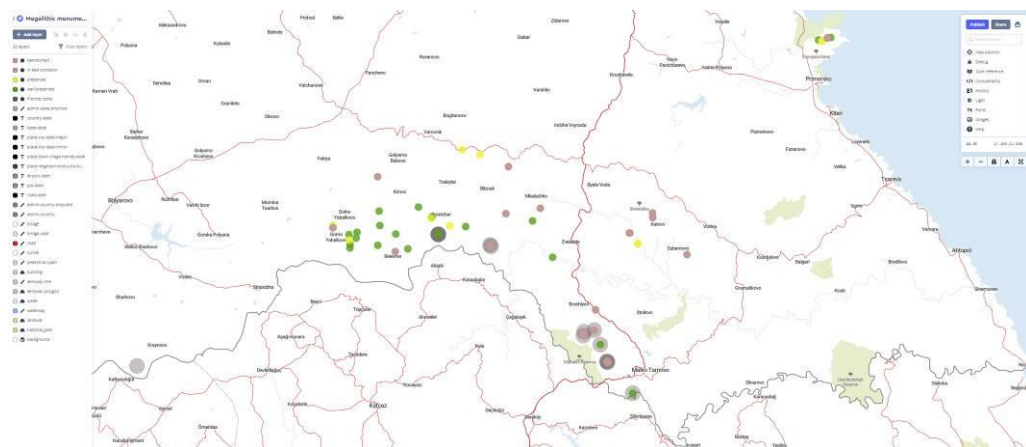
Всичко казано дотук налага извода, че анализ на актуалното състояние на мегалитите в Странджа не може да бъде направен само на база литературни източници. Необходимо е проверка на обектите на терен, необходимо е тяхното периодично подробно документирание и научно наблюдение.

3.4. Статут по ЗКН

Фиг. 5. Юридическа защита на мегалитите в Странджа от гледна точка на ЗКН

Направена е справка и с Националния регистър за недвижими културни ценности с цел проверка на статута на мегалитните обекти като НКЦ. Резултатите от нея са илюстрирани на фиг. 5.

Фиг. 6. Актуално състояние на долмените в Странджа

Както е видимо от горната графика, по-голямата част от мегалитните обекти в Странджа нямат статут на недвижима културна ценност. Това означава, че за тях няма създадени режими за опазване – не са дефинирани граници и охранителни зони, не са определени правилата за тяхното използване, поддържане и трансформация. Мегалитните обекти са разположени в извънселищните територии, високо в планината, далеч от по-големите населени места, както и от институциите, които би трябвало да ги наблюдават. Това води до недостатъчния мониторинг на тяхното състояние – те рядко се посещават от туристи, още по-рядко от археолози или музейни специалисти. Това е съществена заплаха за тяхното опазване, дори и за физическото им оцеляване.

Чрез използване данните за местоположението и актуалното състояние на обектите в Странджа, е създадена интерактивна онлайн карта (фиг. 6).

Тя е допълнена и с информация относно попадането на обектите в т. нар погранична зона, достъпът до която е ограничен и се осъществява само с разрешение от Гранична полиция.

Отлагането на обектите върху картна основа илюстрира ситуирането на запазените мегалитни обекти в Странджа – в централната и западната част от източния дял на планината, предимно в по-високите ѝ части, далеч от морския бряг. Това е по-слабо урбанизираната част от територията на планината.

Литературните източници, използвани за извличане на информация за физическото състояние на изследваните обекти, са издавани в рамките на последните почти 50 години. Не е рядкост информацията в някои от тях да е идентична, без в по-късния източник да е посочено, че цитира по-ранния такъв. Поради тази причина, като една от належащите задачи във връзка с опазването на мегалитите в Странджа, се открие проверката на място на актуалното състояние на обектите. С тази цел екипът на настоящото изследване планира и проведе теренни проучвания на някои от обектите в рамките на разглежданата територия. Продължителността на теренните проучвания бе определена от полученото за целта финансиране в рамките на научния проект.

4. Теренни проучвания

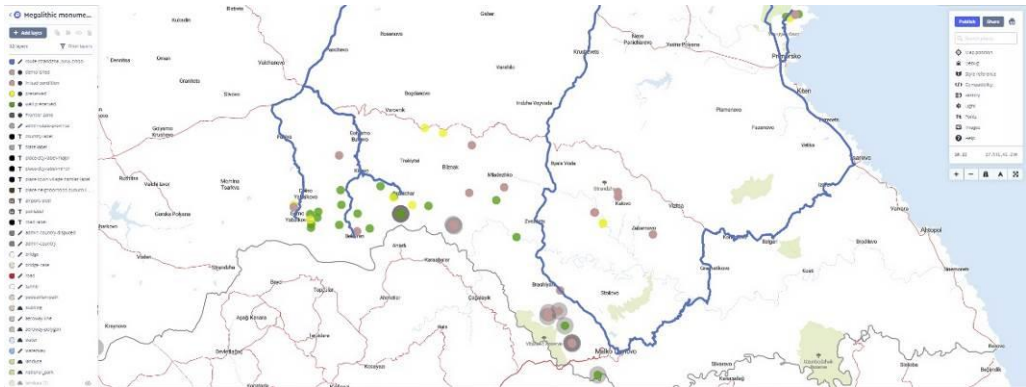
Теренните проучвания са реализирани през месец август 2018 г. от екип: арх. Милена Лозанова и студентите Добромира Михалева, Гергана Иванова и Симеон Тодоров (АФ на УАСГ).

За определяне на маршрута за теренните проучвания е използвана Интерактивната карта на мегалитните обекти в Странджа, изготвена в рамките на проекта (вж. т. 3.4, фиг. 6). Водещо при избора е желанието на научния колектив да бъдат посетени долмени в различно физическо състояние – както добре запазени, така и частично разрушени. Проучването има за цел да обхване максимално голяма част от територията на планината, за това са избрани обекти, разположени в рамките на Средна и Източна Странджа, съответно локализиращи в рамките на общините Средец и Малко Търново. Западната част е изключена от теренните проучвания, както поради по-малкия брой обекти в нея, така и поради усложнената обстановка в периода на реализирането им (епидемията от чума през лятото на 2018 г.). Работата по обекти, разположени в рамките на две общини, е мотивирана и от намерението чрез сравнителен анализ да се очертае връзката между актуалното състояние на културните ценности и административно-управленската грижа за тях.

Предварително планираният маршрут на теренните проучвания предвижда посещение на 14 долмена, разположени в землищата на селата Горно Ябълково, Долно Ябъл-

ково, Кирово, Граничар и град Малко Търново (фиг. 7). При провеждане на обхождането обаче се налагат промени, породени от независещи от екипа обстоятелства, и като резултат в рамките на теренните проучвания са посетени следните обекти, актуалното състояние на които е илюстрирано на фиг. 9 – 13:

- долмен в м. Градишки рът (землището на с. Долно Ябълково) – частично запазен (фиг. 8);
- долмен в м. Узунова кория (землището на с. Долно Ябълково) – частично запазен (фиг. 9);
- долмен в м. Корубата (землището на с. Кирово) – запазен (фиг. 10);
- двойка долмени 1 в м. Капачите (Фетваджик) (землището на с. Граничар) – единият долмен от двойката е запазен, другият частично запазен (фиг. 11);
- двойка долмени 2 в м. Капачите (Фетваджик) (землището на с. Граничар) – и двата долмена са частично запазени (фиг. 12);
- долмен в м. Атцера (Чардак баир) (землището на с. Граничар) – запазен (фиг. 13);
- долмен в м. Цера (землището на с. Бръшлян) – частично запазен. Този обект не е включен в първоначалния маршрут на теренните проучвания.

Фиг. 7. Маршрут на теренните проучвания през лятото на 2018 г.

Фиг. 8. Долмен в м. Градишки рът

Фиг. 9. Долмен в м. Узунова кория

Фиг. 10. Долмен в м. Корубата

Фиг. 11. Долмени в м. Капаците 1

Фиг. 12. Долмени в м. Капаците 2

Фиг. 13. Долмен в м. Агцера

От първоначално планираните обекти не са посетени следните:

- долмен в м. Чельов капак (Паша дере) – не е открит, въпреки близо двучасовото му издирване около предварително известните GPS координати;
- долмените в м. Асанови чаири и в подножието на вр. Караокуш – поради липса на достатъчно оставащи светли часове и голямото разстояние до обектите;
- трите долмена в м. Станково – не е получено разрешение за достъп до тази местност от страна на Гранична полиция Малко Търново.

Освен гореизброените обекти е посетено и светилището Бегликташ, което само по себе си не представлява мегалитен обект, въпреки че част от него се нарича „Долмен“, но в околностите на което, по литературни източници [30], има няколко разрушени долмена. Екипът на проучването успя да локализира само един от тях, тъй като в околността на светилището има много скални блокове, които могат да подведат, че са част от долмен.

По време на теренните проучвания, освен актуалното състояние на посетените обекти, е отчетена информационната и туристическата инфраструктура, която ги обслужва, както и тяхната физическа достъпност. Направен е опит за използването на квадрокоптер и огледално-рефлексен фотоапарат при документирането на актуалното състояние и създаването на тримерни модели на посетените долмени.

5. Изводи и резултати от теренните проучвания

Изводите от теренните проучвания, проведени през 2018 г., могат да бъдат обобщени в няколко направления – актуално състояние на обектите, физическа достъпност,

оценка на информационната и туристическата инфраструктура, оценка на направения експеримент за прилагане на различните техники за фото документиране.

5.1. Актуално състояние на обектите

Състоянието на посетените обекти не се различава особено от това, описано при посещението им от специализираните експедиции през 70-те и 80-те години на XX век. Не са настъпили допълнителни разрушения, не се забелязват следи от скорошни иманярски набези. При нито един от посетените обекти не се забелязват скорошни действия, целящи неговото социализиране.

Долмените и заобикалящата ги растителност живеят в специфична симбиоза – до всеки един от посетените мегалитни обекти има поне по един дъб, но корените на дървото не изглежда да застрашават физическото му оцеляване. Неподдържаната тревна и ниска растителност създава трудности при локализирането на силно разрушените долмени.

Вероятно най-голямата заплаха за физическото оцеляване на долмените в Странджа е развиващият се с все по-бързи темпове дърводобив. Той е свързан с прокарването на нови пътища, по които се движат тежки машини. В някои случаи тези пътища са на метри от самите долмени, което би могло да доведе до тяхното (не)волно разрушаване.

5.2. Достъпност на обектите

Обектите са ситуирани в извънселищни територии, в рамките на гористи местности. За да бъдат посетени, е необходима предварителна подготовка – издирването на техните GPS координати (ако са известни) и използването на GPS приемник или на мобилен телефон, позволяващ използването на сателитни карти. Откриването на обектите без да се използва такова средство би било много трудно, тъй като за повечето от тях не е наличен ясен ориентир, който да помогне за локализирането им. Няма изградени пътища или пътеки, липсват дори означени туристически маршрути. Подходът е обичайно пешеходен и неподходящ за хора с увреждания. Липсва туристическа инфраструктура. Най-близките села са почти обезлюдени.

Прилежащата пътна мрежа е от третокласни и черни пътища, като те не водят директно до обектите, а до тяхната околност. Състоянието им често ги прави проходими само за специализирани превозни средства. Обектите са недостъпни с обществен транспорт, тъй като липсват редовни линии до най-близките населени места, а преход от общинските центрове до голяма част от обектите би бил изключително продължителен.

Необходимо е разрешение от Гранична полиция, за да бъдат посетени част от обектите, тъй като те са разположени в погранична зона, често дори зад старата гранична ограда (кльон). Това важи особено за обектите на територията на община Малко Търново. Разрешение за достъп се получава само на място, което прави планирането на посещението по-сложно. Част от обектите попадат и в границите на някои от природните резервати на територията на Странджа планина, което обвързва разрешителния режим за посещение с този за опазване на природните ценности.

5.3. Информационна и туристическа инфраструктура, обслужваща обектите

Липсва каквато и да е туристическа и информационна инфраструктура за всички посетени долмени. Такава не е изградена не само в близост до обектите, но дори и в най-

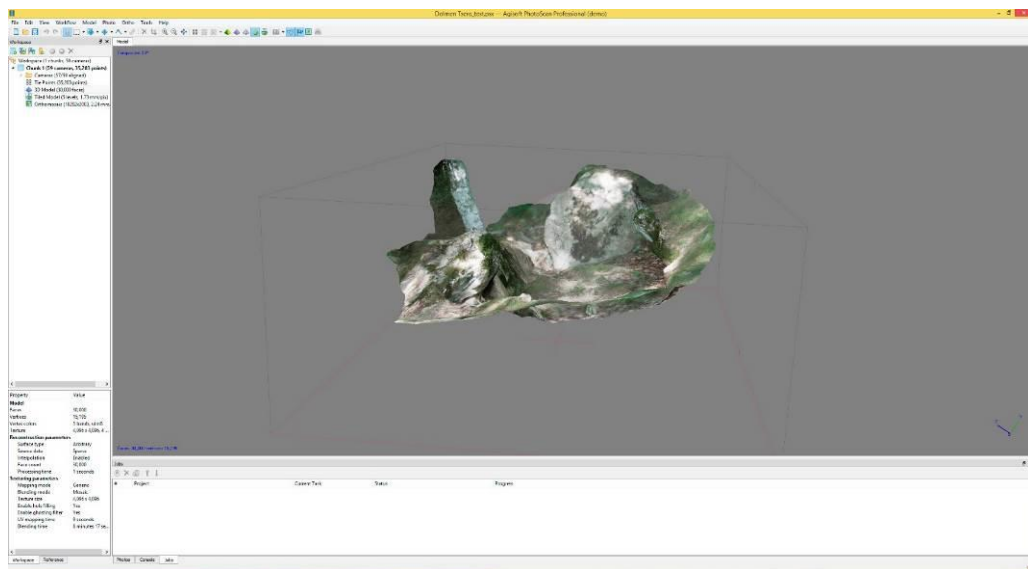
близките населени места, които могат да се използват като отправна точка за посещение. Местните жители не познават добре мегалитите и не са подготвени да бъдат водачи.

Информационна инфраструктура е налична само за светилището Бегликташ, но предвид нейното съдържание, тя би могла да се окачестви по-скоро като указателна – посочени са само имената на отделните елементи в комплекса. Това е и единственият от посетените обекти, който е социализиран, с цел повишаване на туристическия интерес към него – изграден е информационен павилион/билетна каса, зона за отдих, както и посетителски паркинг.

5.4. Фото-документиране и резултатите от него

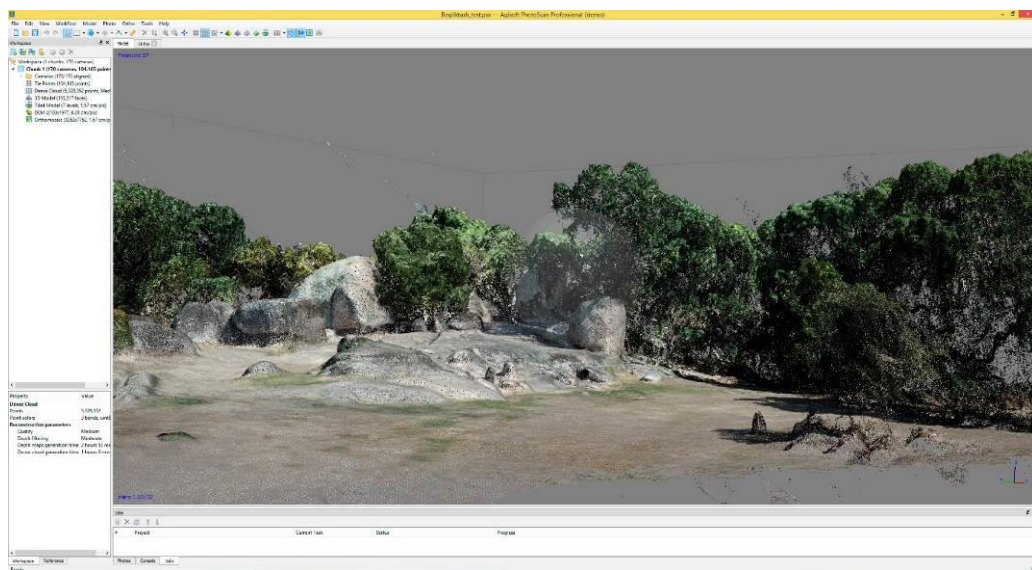
По време на теренните проучвания всички посетени обекти бяха заснети с цел удостоверяване на актуалното им състояние. Фото-документиране с цел създаване на тримерен модел беше извършено само на два от обектите – долмена в местността Цера и светилището Бегликташ. Неподходящи метеорологични условия (наличието на силен вятър) и ограниченото време за работа на терен не позволиха използването на квадрокоптер при заснемането на другите обекти.

Тримерният модел на долмена в местността Цера (фиг. 14) създава първата графична информация за този обект, макар и само за видимата част от него, поради обстоятелството, че настипът около него не е разчистен. От създадения модел може да бъде изведена информация за габаритите на обекта, за броя блокове, които са запазени на място, за техните размери (на видимата част), за ориентацията на долмена спрямо световните посоки и за денивелацията на околния терен (в непосредствена близост до обекта). Могат да бъдат генерирани характерни изгледи и разрези. Този модел не е привързан към световната координатна система, тъй като използваната техника (огледално-рефлексен фотоапарат) не позволява свързването ѝ към GPS приемник.

Фиг. 14. Тримерен модел на долмен в м. Цера

От тримерния модел на светилището Бегликташ (фиг. 15) отново може да бъде извлечена информация за размерите на обекта, размерите на някои от съставлящите го елементи, състоянието на видимите каменни блокове, състоянието на заобикалящата го растителност, надморската височина на обекта, денивелацията на прилежащия терен. Могат да бъдат изведени характерни погледи и разрези, географските координати на обекта и неговите части. За съжаление, поради невъзможността да се осъществи неколкостранно заснемане на обекта в различни сезони на годината, за някои участъци, разположени под короните на заобикалящата растителност, генерираната информация остана непълна. Заснемането на този обект е осъществено с квадрокоптер.

Фиг. 15. Тримерен модел на светилището Бегликташ

Гореописаният опит дава основание да заключим, че използването на средствата на близко обхватната и далеко обхватната фотограмметрия за създаване на тримерни модели на мегалитни обекти, е подходящ метод за тяхното бързо, подробно и обективно документиране, с цел тяхното проучване и опазване. Многократното посещение на място, през различни сезони, би трябвало да доведе до по-пълноценни резултати при тяхното заснемане (особено от въздуха) – така ще се намали количеството загубена информация, вследствие от заобикалящата ги природна среда. Създаването на полидисциплинарен екип, включващ и археолог, който да осъществи специализирани проучвания, също би било от голяма полза – често, особено в отхлупените обекти, има натрупване на пласт от сухи листа и клони, който скрива част от запазените каменни блокове.

6. Заключение

Мегалитните културни ценности в Странджа са специфичен и слабо познат вид археологическо наследство. Въпреки отдавна започналото им проучване и наблюдение, тези обекти и до днес остават ненапълно проучени. Научният интерес към тях се възражда в началото на XXI век, но все още много въпроси остават без отговор.

Странджа е една от териториите в България с най-висока концентрация на мегалитни обекти в страната. Въпреки че те са отдавна познати, наличната информация за тяхното състояние, в достъпната литература, е непълна и недостатъчна. Такава липсва за около 40% от обектите. Тя не е актуализирана за всички обекти, въпреки излезлите в последните 10 години публикации. По-малко от 20% от мегалитите в Странджа притежават статут на недвижима културна ценност. Това означава, че за почти всички обекти не е направена оценка на техните качества, не са дефинирани границите на ценността, както и предписания за опазване.

Физическото състояние на обектите не се е променило значително през последните 50 години. Те са трудно достъпни и за тяхното посещаване е необходима значителна предварителна подготовка, както и специализирана екипировка или оборудване. Липсва туристическа и информационна инфраструктура, която да обслужва тези обекти. Това, заедно с факта, че са непознати за широката публика, ги прави непривлекателни като туристически обекти.

Фотодокументирането на обектите с цел създаване на тримерни модели, които впоследствие да послужат както за тяхното проучване, така и за наблюдение на актуалното им състояние, е възможно, като се съблюдават някои условия. Впоследствие тези модели дават възможност за дистанционно проучване и научна интерпретация на заснетите културни ценности. Това е особено необходимо с оглед ситуирането на обектите в извънселищни, понякога трудно достъпни терени.

7. Насоки за продължаване на проучванията

Провеждане на допълнителни теренни проучвания в Странджа, които да включват както нови обекти, така и някои от вече посетените. Развитие на проучването в тази посока ще актуализира, допълни и обогати наличното научно познание за мегалитите на територията на планината. Проучването на обектите в турския дял би разширило познанието за мегалитната култура на Странджа и вероятно би спомогнало за намирането на отговорите на поне някои от въпросите, свързани с мегалитите и с тяхното опазване.

Провеждане на теренни проучвания с по-голяма продължителност и с неколкостратни посещения на един обект, в рамките на различни сезони, с цел доразвиване на методите за графично документиране на мегалитни обекти с цел създаване на тримерни модели.

Провеждането на проучвания в другите две зони с висока концентрация на мегалитни културни ценности в Югоизточна България – Сакар и Източните Родопи, и съпоставяне на резултатите от тях с тези, получени в Странджа, би дало една по-ясна представа за долмените на територията на България. По този начин ще е възможно съпоставянето им с тези, разположени в други „мегалитни“ територии на Европа, като Британските острови, Франция, Португалия, Испания.

Допълнителни проучвания на менхирите в страната и в частност на групите от такива в близост до гр. Плиска, които да отговорят на въпросите за тяхното датиране и оттам изобщо за принадлежността им към мегалитните обекти.

Благодарности

Настоящата научноизследователска разработка по договор Д-110/2018 е подкрепена финансово от Център за научни изследвания и проектиране при УАСГ.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Service, A., Bradbery, J.* Megaliths and their mysteries : the standing stones of old Europe. London: Weidenfeld and Nicolson, 1979.
2. *Шкорпил, Х. В., Шкорпил, К. В.* Тракия. Паметници из Българско [I, ч. 1]. София, 1888.
3. *Шкорпил, Х. В., Шкорпил, К. В., Дьобиев, Ш. М.* Първобитните люди в България. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1896.
4. *Шкорпил, Х. В., Шкорпил, К. В.* Могили. Паметници из Българско [III, ч. 3]. Пловдив, Друж. печ. Съгласие, 1898.
5. *Bontscheff, S.* Dolmen im sudlichen Bulgarien. // *Corresp. der Dtsch. Gesellschaft fur Anthropol. Ethnol. und Urgeschichte, Jahrgang X, No. 5, 1896: 35–36.*
6. *Бончев, Г.* Мегалитни паметници в Сакар планина. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, том 18, 1901: 659–703.*
7. *Венедиков, И., Фол, А.* Мегалитите в Тракия. София, Наука и изкуство, 1976.
8. *Венедиков, И., Фол, А.* Мегалитите в Тракия. Тракия Понтика. София, Наука и изкуство, 1982.
9. *Делев, П.* Долмените в Странджа. // *Странджанско-Сакарски сборник, том 1 – доклади от Първи интердисциплинарен симпозиум „Странджа“, 1984: 218–220.*
10. *Банков, Я.* Принципи на категоризация и експониране на долмените в Сакар и Странджа. // *Странджанско-Сакарски сборник, том 2 – доклади от Втория интердисциплинарен симпозиум „Странджа-Сакар“, 1984: 254–260.*
11. *Георгиева, И. П. et al.* Странджа – древност и съвремие. София, Международ. асоц. Древна балканска земя, 1990.
12. *Цонев, Л. et al.* Първи симпозиум „Балкански мегалити. 2009.
13. *Spasova, D., Markov, V.* Megalithic Monuments and Cult Practices. Blagoevgrad, 2016.
14. *Кюркчиева, Д., Марков, В., Борисов, Б.* Национална научна конференция „Интердисциплинарно изследване на мегалити“. Шумен, 2015.
15. *Цонев, Л.* Мегалитите в България. София, Фараго, 2010.
16. *Цонев, Л., Колев, Д.* Мегалитните паметници в България – състояние и експониране. // *Паметници, реставрация, музеи, 2011, 1–2: 65–75.*
17. *Цонев, Л., Колев, Д., Дичев, Я.* Долмените в Сакар планина. // *Юбилейна национална научна конференция с международно участие “Човекът и вселената”, 6–8 октомври 2011 г., Смолян, България, 2011: 331–345.*
18. *Цонев, Л.* Мегалитите в България: Наличност, специфика, датиране, туристически потенциал. // *Трета нац. конференция по история, археология и културен туризъм „България в световното културно наследство“, 2012, No. 3.*
19. *Цонев, Л., Колев, Д.* Проект „Балкански мегалити“. // [Online]: <http://www.balkanmegaliths.bg/journey.com/index.html>, посетен на 21.03.2109 г.
20. *Фол, В.* Скалата, конят и огънят. Ранна тракийска обредност. София, Аргес, 1993.
21. *Фол, В.* Мегалитни и скално-изсечени паметници в древна Тракия. София, Демакс, 2000.
22. *Агре, Д.* Археологически разкопки на долмен и могила от ранната желязна епоха в землището на с. Белеврен, община Средец, през 2004 г. // *Археологически открития и разкопки през 2004 г., 2005, No. XLIV Национална археологическа конференция, 129–132.*

23. *Агре, Д.* Археологически проучвания на могили в землището на с. Евренезово, община Малко Търново, през 2003 г. // Археологически открития и разкопки през 2003 г., 2004, No. XLIII Национална археологическа конференция, 88–90.

24. *Нехризов, Г., Петров, И.* Спасителни разкопки на долмени при с. Оряхово, община Любимец. // Археологически открития и разкопки през 2004 г., 2005, No. XLIV Национална археологическа конференция, 128–129.

25. *Нехризов, Г.* Източнородопските долмени. Мегалитни гробни съоръжения от водосборния район на Бяла река. // Сб. Югоизточна България II-I хилядолетие пр. Хр, 2010, 85–95.

26. *Nekhrizov, G.* Dolmens and Rock-Cut Monuments. // A Companion to Ancient Thrace, 2015, 1849, 126–143.

27. *Банков, Я.* Раждането на архитектурата – Долмените в Сакар. // Архитектура, София, 1989, февр., 32–33.

28. *Захариева, Л.* Мегалитни архитектурни паметници в България и в други страни. София, Агато, 1999.

29. *Дерменджиев, Н.* Методология на археоастрономическите изследвания. Анализ на обекти и находки от територията на България. БАН, 2007.

30. *Тонин, Д.* Мистичната Странджа: Бургаска област: енциклопедичен пътеводител на свещените места. Шамбала, 2018.

31. *Рашиев, Р.* Девташларите – мегалитни паметници на българската езическа култура. // Плиска – Преслав, 1992, 5: 5–31.

MEGALITHIC MONUMENTS IN STRANDZHA MOUNTAIN

M. Lozanova¹, Y. Kandulkova²

Keywords: *cultural heritage, megaliths, dolmens, Strandzha mountain, current state, preservation, documentation, socialization*

ABSTRACT

The megalithic monuments in Bulgaria are unpopular and mostly unexplored. They are not among the major archaeological sites in the country. And this may lead to their destruction.

This paper aims to expand the scientific knowledge and informational accessibility of those sites. It is focused on the dolmens in Strandzha Mountain and explores their current state, informational and physical accessibility, as well as the current actions taken for their preservation and socialization. 3D point clouds are created for two of the sites, visited during the fieldwork days, conducted as part of this research.

The focus of the research is the Bulgarian part of Strandzha Mountain as a territory with a high concentration of megalithic monuments. It also shows their specific location out of the urbanized areas, near the national border and, sometimes, in nature parks and reserves.

¹ Milena Lozanova, Arch., PhD Student, Dept. “History and Theory of Architecture”, UACEG, 1 H. Smirnenski Blvd., Sofia 1046, e-mail: milena.v.lozanova@gmail.com

² Yordanka Kandulkova, Assoc. Prof. Dr. Arch., Dept. “History and Theory of Architecture”, UACEG, 1 H. Smirnenski Blvd., Sofia 1046, e-mail: yorkand@abv.bg